

Хрестоматия теолингвистики Chrestomatia teolingwistyki

Симферополь
Универсум
2008
Universum
Symferopol

УДК 81'27
Т 337

*Книга издана при финансовой поддержке Сената Республики Польша
и фонда «Помощь полякам на Востоке»
Książka została wydana przy wsparciu finansowym:
Senatu Rzeczypospolitej Polskiej i Fundacji «Pomoc Polakom na Wschodzie»*

Редакторы-составители:

dr hab. Czesław Łapicz Prof. UMK

к.ф.н., доц. Гадомский Александр Казимирович

Хрестоматия теолингвистики II Chrestomatia teolingwistyki / Ред.-сост. Ч. Лапич, А. К. Гадомский.— Симферополь: Универсум, 2008.— 352 с.

ISBN 978-966-8048-41-8

Настоящая книга является результатом плодотворного сотрудничества исследователей Венгрии, Польши, России, Сербии, Украины и включает в себя работы, посвященные проблемам современной теолингвистики. Авторы и составители стремились представить теолингвистику как одно из активно развивающихся направлений современного языкознания, которое не ограничено ни рамками конкретного языка, ни рамками конкретной религии. Поэтому в публикуемых работах затрагивается ряд проблем, связанных с языком различных религий и конфессий: проблемы религиозного языка, религиозной терминологии, перевода религиозных текстов и ряд других, а статьи публикуются на языках оригинала.

Для студентов и преподавателей филологических дисциплин вузов IV уровня аккредитации, а также всех, кого интересует проблема «язык и религия».

Дана книга є результатом плідної співпраці дослідників з Польщі, Росії, Сербії, України, Угорщини й містить праці, присвячені проблемам сучасної теолінгвістики. Автори й укладачі намагалися показати теолінгвістику як один з напрямків сучасного мовознавства, що активно розвивається й не обмежений рамками конкретної мови, конкретної релігії. Тому праці, які публікуються, торкаються низки проблем, пов'язаних з мовою різних релігій і конфесій: проблеми релігійної мови, релігійної термінології, перекладу релігійних текстів та багато інших, а статті публікуються мовою оригіналу.

Для студентів і викладачів філологічних дисциплін вищих навчальних закладів IV рівня акредитации, а також усіх, кого цікавить проблема "мова і релігія".

© А. К. Гадомский, 2008

Составление

© Ч. Лапич, 2008

Составление

ISBN 978-966-8048-41-8

<i>А. Гадомский, Ч. Лапич</i>	
Теолингвистика: история, современное состояние, перспективы.....	5
<i>A. Gadomski, Cz. Łapicz</i>	
Teolingwistyka: historia, stan współczesny, perspektywy.....	33

Религиозный язык, дискурс, социолект, стиль

Język religijny, dyskurs, socjolekt, styl

<i>И. В. Бугаева</i>	
Фонетические особенности православного социолекта.....	61
<i>Р. Бајић</i>	
Социолингвистички поглед на језик и Цркву.....	71
<i>К. Кончаревић</i>	
Литургијски дискурс као предмет интердисциплинарног проучавања.....	91
<i>Н. Н. Ничик</i>	
Старославянский язык в истории русского литературного языка.....	105
<i>О. А. Прохватилова</i>	
Языковые средства религиозного стиля.....	113
<i>K. Długosz-Kurczabowa</i>	
Jeszcze raz o apelatywizacji biblijnych nazw własnych.....	123
<i>S. Koziara</i>	
Uwagi o frazeologii pochodzenia biblijnego w języku polskim.....	153

Религиозный текст, жанр

Tekst religijny, gatunek

<i>Л. Ф. Компанцева</i>	
Религия в Интернете (концептуально-прагматический анализ).....	169
<i>С. И. Кузьмин</i>	
Концептуальный анализ в практике преподавания «наук о духе» в высших учебных духовных заведениях.....	183
<i>О. И. Митрофанова</i>	
Сакральное содержание концептов «правда» и «истина» в поэтическом языке П. А. Вяземского.....	191

<i>O. B. Чевела</i>	Православная теологическая герменевтика: к постановке проблемы.....	197
<i>K. M. Dufala</i>	Legenda o św. Grzegorzu w Kitabie Tatarów — mużulmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego.....	205
<i>I. Radziszewska</i>	Chamaity Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego jako teksty religijne i źródła filologiczne.....	221
<i>D. Zdunkiewicz-Jedynak</i>	«Byśmy mogli iść do Pana razem». Piosenka pielgrzymkowa — wzorec gatunkowy w aspekcie pragmatycznym, kognitywnym i stylistycznym.....	231

Проблемы перевода

Problemy tłumaczenia

<i>A. K. Гадомский</i>	Опыт составления словаря русско-польской терминологии теолингвистики.....	247
<i>Cz. Łapicz</i>	Z teorii i praktyki przekładów Koranu (wybrane zagadnienia).....	269
<i>I. Winiarska-Górska</i>	Język, styl i kulturowa rola szesnastowiecznych protestanckich przekładów Nowego Testamentu na język polski: między nowatorstwem a tradycją.....	289
<i>I. Kończak</i>	Формирование в русском языке терминологии, связанной с исламом.....	319
<i>J. Kulwicka-Kamińska</i>	Sposoby przekładu chrześcijańskiej i mużulmańskiej terminologii religijnej w polskich translacjach biblijnych i koranicznych.....	333

Социолингвистички поглед на језик и Цркву

Увод

У лингвистици се односи између језика и друштва проучавају у оквиру посебних дисциплина: социолингвистике, социологије језика и социјалне психологије језика. При томе, **социолингвистика** проучава систематске корелације у постојању и променама језичких и друштвених структура, **социологија језика** окренута је проучавању језичких показатеља или пратилаца ширих друштвених појава и процеса, а **социјална психологија језика** ставља акценат на психолошке аспекте улоге језика у друштвеном понашању¹. Није нам познато да је у оквиру било које од ових дисциплина разматран однос између језика и Цркве, поготово у српској лингвистици и лингвистици других земаља у којима је Православље преовладавајуће вероисповедање. Ово је први покушај те врсте.

Постоје два могућа правца посматрања односа између језичких и друштвених појава: утицај нејезичких појава на језичке и обратно — утицај језичких појава на нејезичке². Ми ћемо поћи од ових праваца посматрања, те ћемо најпре размотрити утицај Цркве на језик, а затим обрнут утицај — језика на Цркву. Не претендујемо на исцрпан и детаљан опис ових појава, утолико пре што се ради о првом покушају ове врсте, већ само наводимо неколико нама најпознатијих и најближих, да бисмо указали на важност питања у социолингвистичком смислу, као и да бисмо дали подстицај за даља истраживања у вези са међусобним утицајима Цркве и језика.

Утицај Цркве на језик и појаве у вези с језиком

Начини на које је Црква утицала на језик бројни су и значајни. Покушаћемо да наведемо најбитније од њих, имајући у виду да је Црква, у разним својим аспектима деловања, утицала углавном на језик као целину и појаве које се тичу језика као целине, дакле, на његову спољашњу историју, а ређе на његово унутрашње устројство.

1. *Стварање писма неких језика*, а тиме и кодификовање једне од постојећих говорних варијанти тих језика. Наиме, управо настојања Цркве (христијанизација народа, верско просвећивање) су, као што је познато, довеле до кодификације старословенског језика, стварање ортографије за њега, као и теолошке терминологије (в. тачку 10, у даљем излагању). Исто је било и са многим другим језицима, кад год би се указала потреба да се проповеда хришћанство неком непросвећеном народу, чији језик у то време још није имао писмо. С овим у вези је и следећа врста утицаја.

2. *Обогаћивање већ постојећих језика*, тј. оних који већ имају своје стандардне варијетете. Такав је случај са свим оним језицима на које се тек преводи Библија, а посебно са онима на које се преводе богослужбене књиге. Став да прихвати језике других народа Црква је решила давно, још у првом веку, када се први пут појавило ово питање у Цркви — у Делима апостолским 15, 1–29, мада се у почетку налазила пред дилемом. На крају, међутим: «Црква је решила да отвори себе према осталом свету <...> обратила се народима и употребила њихове језике и начине мишљења <...> Била је ово историјска одлука која је проистекла из саме природе Цркве»³.

Процес превођења је веома жив и данас, због све веће заинтересованости за Православље⁴ и традиционално неправославних народа. Упечатљив је пример Јапана, у коме је ширење Православне вере започето у другој половини XIX века, а први задатак мисионара⁵ био је учење јапанског језика, а затим превођење основних богослужбених књига на овај језик⁶. Превођењем оваквих књига шири се потенцијал тих језика, сваког понаособ, и то нарочито семантичко-лексичко-терминолошки потенцијал, будући да се старим речима приписују нова значења, као и да се усвајају сасвим нове речи, нови појмови и облици, било да су они библијског порекла, било да се усвајају из богословског (теолошког) језика, који садржи и многе небиблијске термине⁷.

Шта се, на пример, конкретно догодило са словенским језиком у време св. Кирила и Методија?

«То је било стварање и формирање самога «словенског» језика, његова унутрашња христијанизација и оцрквљење, преображај саме стихије словенске мисли и ријечи, словенског «логоса», саме душе народа. «Словенски» језик се изградио и ојачао управо у хришћанској школи и под јаким утицајем грчкога црквеног језика, то није био само језички процес већ управо формирање мисли. Утицај хришћанства осјећа се даље и дубље од чисто религиозних тема, осјећа се у самом маниру мишљења»⁸.

Исто тако је и превод *Лествице* у 14 веку код нас «разгранао српскословенски речник»⁹. Кад је у питању мењање већ постојећих језика у семантичко-лексичком смислу «новозаветни писци

извршили су демитологизацију најважнијих коришћених термина, тј. изразима тадашње културе дали су нов садржај»¹⁰. Они су «спонтано <...> користили сва расположива средства, начине комуницирања, начине мишљења и живљења свога доба»¹¹.

Језику тога доба Црква је дала нови смисао, јер јој је то било потребно да би изложила своју истину¹². На тај начин се променило или проширило значење већ постојећих речи.

3. *Стварање и обогаћивање књижевности*, дакле, утицај на језик у смислу његове културне и естетске функције, будући да су прве књиге писане због религиозних потреба, имале су искључиво такав садржај, а и употребу у религиозне сврхе. Посебно у словенским земљама, као што је добро познато, управо је монаштво прво организовало и повело књижевни рад, и духовна литература је један дуг период била далеко испред световне. Руска књижевна традиција појављује се с примањем хришћанства¹³, и утицај Цркве на књижевност у Русији, на пример, слаби тек у XVII веку¹⁴. Логачов (Логачев) поводом овога пише следеће: «С тачке гледишта опште историје словенских књижевности, ћирило-методијевски преводи се налазе међу најзначајнијим појавама, јер су они били тај „почетак“, који „<...> је узвисио <...> њихов језик (језик Словена — прим. наша) до ранга виших вредности хришћанске културе“ и, у резултату овога, Словени су претекли многе европске народе, јер су ови последњи „тек од времена Реформације <...> започели борбу за давање ових права својим језицима“»¹⁵.

Он даље тврди да су библијски преводи утицали не само на развој књижевности, него и на развој друштвене и политичке мисли¹⁶ [о истом в. и Конт 1989: 466], са чиме ћемо се у потпуности сложити, будући да је хришћанска књижевност упознавала «<...> читаоце са новим нормама личног и друштвеног морала, ширила њихове духовне видике, пружала им многа сазнања из разних области — историјске, географске, филозофске, из области природних наука»¹⁷.

3. Утицај Цркве на *културу говорења*, јер људи који су чланови Цркве настојаће на томе (будући да је то у складу са њиховим веровањем и начином живота) да не говоре кад не треба, да не говоре превише, да не упадају другом у реч, да увек саслушају туђе мишљење, а своје да не намећу, да не деле савете док се од њих то не затражи, да избегавају повишен тон у говору и, уопште, да испуне све принципе културе говора који иначе важе, на тај начин подстичући и друге (било директно, као на пример родитељи и учитељи или наставници децу, било индиректно, тако што се околина учи од њих слушајући их и гледајући) да се придржавају ових принципа. Овакав утицај Цркве на говорни језик (можемо га назвати и морално-етичким) изражен је и на лексичком

нивоу у том смислу што се тежи избацавању нпр. вулгаризама из говора (о писаном језику да и не говоримо).

5. *Наука о језику*, посебно *теорија језика* обогачене су разматрањима о језику средњовековних теолога. Наиме, проблеми проповедања хришћанства, превођења и стварања писама за језик ради проповедања разним народима, затим борбе против разних јеретичких, неправославних учења — развили су средњовековну теорију језика (од друге половине 2. века до ренесансе), која, наравно, није постојала као посебна дисциплина, већ су питања језика обрађивана у оквиру теологије, а међу њима највише следећа: питање суштине и природе језика, порекла језика, везе између језика и мишљења, односа између знака и означеног и природе језичког знака¹⁸. Мишљење Едељштејна је да су филозофија језика и лингвистичка традиција уопште засноване на критичком осмишљавању идеја средњовековних теолога, више него античких филозофа¹⁹. Затим, позивајући се на Бодуена де Куртенеа²⁰, овај аутор наводи и то да је за науку о језику била важна појава писмености код до тада неписмених народа у средњем веку и да је не мање суштински био преокрет у гледиштима на језике земљине кугле, стимулисан хришћанством²¹. Сва питања везана за науку о језику разматрана су да би се објаснили и решили теолошки проблеми, дакле, ван теолошког контекста није било науке о језику у средњем веку²².

6. *Очување језика*. Овом феномену помаже Црква у том смислу што се неки језици чувају управо само у Цркви, као што је случај, на пример, са црквенословенским језиком. Ако се не чува цео језик, често се чувају поједини стари облици, одавно ишчезли из свакодневног, говорног језика (нпр. у енглеском језику — облици заменице другог лица једнине *thy, art, thee, thou* или облик глагола *to have* у прошлом времену трећег лица једнине: *hast*).

7. Такође, Црква има моћ да, у свом домену деловања, утиче на то да се изврши *замена језика*²³. То је у вези са језичком политиком Цркве, тј. одлукама које она доноси у појединим периодима. Тако је Српска Православна Црква заменила српскословенски рускоцрквенословенским богослужбеним језиком у XVIII веку, а исто би било и са евентуалном одлуком о преласку на стандардни богослужбени језик у данашње време. Такав је случај и са коначним напуштањем латинског богослужбеног језика у Римокатоличкој цркви, о чему је донесена одлука на Другом ватиканском концилу 1969. године. Овде спадају и забране коришћења појединих језика у богослужбеној употреби, за шта постоје многи примери (в. ниже).

8. Чест је случај у историји појединих народа да Црква утиче на *ставове према језику*. Нарочито је то било изражено у Римокатоличкој цркви, у којој је вековима опстајао став према латинском богослужбеном језику као неприкосновеном. В. Дакић

наводи следеће аргументе које су римски богослови наводили у корист употребе латинског језика у богослужењу:

«а) латински језик је у употреби још од апостолских времена, стекао је <...> толики углед да они (тј. народи — прим. наша) нису никада помишљали на његово замењивање са народним језиком;

б) литургија, са својим старим обликом и оригиналним латинским језиком ... верни је израз <...> правога молитвенога духа цркве. Постоји, дакле, опасност да би се са превођењем на народне језике у њих увукле заблуде и да би се услед тога расплинуле и добиле субјективни карактер преводиоачевог стила и укуса, те, како су живи језици у сталном развићу, били би потребни све новији и новији преводи које црква не би могла контролисати;

в) мртви латински језик заслужује наше поштовање већ и зато што га разумеју само образовани, даље што је то језик-мистерија и средство за посредовање између неба и земље;

г) усрдност и чврстоћа везе између појединих дијецеза и читавих црквених провинција са апостолском столицом, као центрумом *unitatis ecclesie* снажно се потпомаже тако што с њом имају једну литургију и тако рећи из једних уста славе Бога <...> Латинско богослужење се јавља као одлично средство да се спречи распадање једне цркве, која на земљи претставља небо, у тзв. националне цркве и да по могућности паралише жалосне последице збрке језика настале услед греха (Пост. 11)»²⁴.

Потребно је само напоменути да је ово инсистирање Римокатоличке цркве на латинском језику имало велику повезаност са политичким интересима, који су понекад можда чак били и првенствени, поготово у време увођења словенског језика у богослужење, било да се радило о одобравању словенског богослужења, било да је оно забрањивано било. О овоме нам сведочи Житије св. Кирила и Методија²⁵, а подробно је описао и Н. Милаш.

Сви ови горе наведени аргументи појављују се и у Православној Цркви. Међутим, ови ставови ни у Православној ни у Римокатоличкој цркви нису стабилни нити неподложни одступањима, чак иако су, поготово код римокатолика, опстајали веома дуго. Када имамо у виду одлуку Другог ватиканског концила 1969. године с једне, као и горе цитирано у вези са латинским језиком с друге стране, видимо да се ради о једној радикалној промени става. Такође, многе аутокефалне Православне Цркве употребљавају своје стандардне језике у богослужењу, док раније то нису чиниле. Ставови нису били непроменљиви ни раније — довољно је да поменемо став римских папа према коришћењу словенског богослужбеног језика у Моравској. Наиме, најпре

папа Адријан II, године 870. допушта словенску литургију²⁶. Папа Јован VIII, 880. године, такође, доноси решење «да ништа не смета да се литургија и на том (словенском — прим. наша) језику поје»²⁷, док је исти тај папа, раније, у два наврата (873. и 879. године) забранио богослужење на словенском језику²⁸! Његов наследник, само неколико година касније, словенски језик «под претњом анатеме забрањује»²⁹.

Постоји и обрнут случај повратка на древне језике, као што је случај код Копта и у Сирији³⁰.

9. *Диглосија*. Случај појаве диглосије одмах након појаве хришћанства имамо у Русији. Пре званичног примања хришћанства као државне религије, 988. године, црквенословенски језик обављао је функцију писаног језика уопште. Није постојала антитеза профано-световно, тако да није било раздвајања функција, карактеристичног за диглосију. Успенски тврди да управо с крштењем Русије црквенословенски језик добија права и функције књижевног језика. Управо је као резултат тог догађаја изникла црквенословенско-руска диглосија³¹.

10. *Изграђивање теолошке терминологије*, у циљу формулисања догмата. Ово је поље на ком је Црква, наравно, одиграла кључну улогу, а наводимо га због важности језика приликом утврђивања догматских формула.

«Црквени оци најчешће су богословствовали ради оповргавања јеретика. Полазећи од «нетачног» исказивања хришћанске благовјести, они су налазили «тачне» ријечи и при томе нијесу «стварали» Истину — која и јесте Истина управо по своме божанском карактеру — него су је исказивали и објашњавали»³².

У стварању теолошке терминологије помаже Сам Бог: «Оно што се закључило на васељенским саборима није могло да се прихвати као нешто што је само људског порекла, већ <...> су истине изражене људским језиком на овим саборима **откривене истине** до којих човек иначе није могао да дође <...> својим снагама јер се подвлачи да у тим истинама, догматима, нема ничега сувишног у речима а и ничега опет недовољног, с обзиром да све људске одредбе увек носе и људску несавршеност»³³.

Утицај језика на Цркву

На свој начин је и језик (или разне појаве у вези с језиком) утицао на Цркву у најширем смислу речи. Навешћемо неке од ових утицаја, напомињемо опет, без претензија ка набрајању свих постојећих или потенцијалних.

1. Најпре, као што је познато, језик је одиграо велику, често и пресудну улогу у самом процесу хришћанизације, увођења неког народа у веру, као и у утврђивању хришћанске вере код тог

народа. Након утврђивања вере, а посебно стицања религиозне независности, често би долазило и до државне самосталности. Примера имамо много. Довољно је проћи кроз историју словенских народа и схватити колико је значајан био словенски језик не само на почетку³⁴, када је примано хришћанство и када је «моћно доприносило стварању и јачању независне словенске државе и цркве»³⁵, већ и касније.

«У време пада српске државе крајем петнаестог века немамо више државу, али нам је остала Црква. Остала нам је Црква која има свој језик. Која има језик из X и XI века»³⁶.

У време фанариота³⁷, када је народ прелазио масовно и у мухамеданство, губећи веру великим делом због богослужења на неразумљивом, грчком језику³⁸, управо борба за словенски богослужбени језик одржала је добрим делом веру у народу, чиме је и јачала Цркву. Исту борбу за словенски језик имали су и Бугари³⁹. Такође, нису само Православни словенски народи водили борбу за словенско богослужење⁴⁰.

2. Различити ставови према богослужбеном језику, тачније, поступање противно њима, повремено су у Цркви изазивали праксу *анатемисања*, у циљу спречавања богослужења на непожељном језику, било да је у питању традиционални или савремени богослужбени језик. Тако имамо најпре предавање анатеми «Методија и његове науке» од стране папе Стефана VI⁴¹, због богослужења на народу далеко разумљивијем језику у то време — словенском. Затим, имамо анатемисање од стране самог св. Методија, због инсистирања на латинском језику и погрешног учења да су само три језика подесна за богослужбену функцију (тзв. јерес тријезичника или пилатника)⁴². Под анатемом је дуго времена било увођење народних језика у богослужење у Римокатоличкој цркви⁴³, док у Православној Цркви није било анатемисано, али је било примера да је било забрањивано [уп. ниже, случај проте Спиридона Маргетића]. Посебно је ово присутно у Русији, где има таквих примера и данас (с тим што морамо имати на уму да је званични став Руске Цркве да се као богослужбени користи само црквенословенски језик).

3. Поред анатемисања, долазило је до једне још страшније појаве због питања у вези с језиком или самога језика. Та појава је *страдање због језика*. Највише доказа о овоме даје нам Житије св. Методија, као и житија његових ученика. Најтеже је било у почетку. Св. Методије је био мучен и у тамници је провео готово три године⁴⁴. Његови ученици: Горазд, Климент, Лаврентије, Наум и Ангеларије и «двеста свештеника буду, посље различитих мука што су морали претрпипти од ијопатораца»⁴⁵ и тријезичника, протерани из Моравске и оружаном силом испраћени до границе Бугарске»⁴⁶.

Нешто касније, у XVI веку у Русији, подноси тешко страдање св. Максим Грчкоји је у Русију био дошао као експерт за исправљање превода богослужбених књига и ту је наишао на неразумевање код многих, у великој мери због начина на који је исправљао књиге (будући да није знао руски језик, преводио је са грчког на латински, а затим су други преводили на језик руски), мада његово страдање није било изазвано искључиво радом на преводима⁴⁷. У оквиру Римокатоличке цркве, пре него што ће званично бити укинут латински као богослужбени језик, ревнитељи литургијског покрета, чија је једна од главних идеја била управо мењање богослужбеног језика — називани су *новаторима* и претрпели су прогоне од оних који су штитили латински језик⁴⁸. Свака измена у литургији (а тиме и промена богослужбеног језика) представљала је велики ризик за оне који су уносили измене, понекад и губитак њихових положаја у институцијама у којима су служили⁴⁹.

4. Због тежње за богослужењем на разумљивом језику, долазило је некада у Цркви до *кршења црквених забрана*. То су чинили и св. Кирило и Методије, будући да се нису обазирали на забране богослужења на словенском језику, које су добијали од појединих папа; често су то чинили Срби и Бугари када им је било наметано као обавезно богослужење на грчком језику, посебно у време фанариота. Такође, записан је случај проте Спиридона Маргетића, који је користио народни језик у појединим деловима богослужења још осамдесетих година деветнаестог века у Задру, што је у то време било недопустиво, због чега је он био проглашен јеретиком и опоменут од стране Црквеног суда⁵⁰. Прота Михаило Медаковић говори, још 1938. године, о честим одступањима од забране коришћења било ког другог осим рускословенског језика у богослужењу: «Поред све званичности рускословенског језика СПЦ инстинктивно уводи дјелимично у своја св. Богослужења српски језик»⁵¹.

5. Без сумње, један од најважнијих утицаја језика на Цркву односи се на *изграђивање Цркве*. У питању је важност самог превођења, тачније става којег се Православна Црква увек држала — о проповедању на разумљивом језику за народ коме се проповеда. Ту се не ради само о праву сваког народа да разуме Реч Божију, већ и о «Божијем праву да Себе открива свима»⁵².

«Сва ова лингвистичка тананост није само ствар превода текстова са једног језика на други. Још више од овога, то има везе са самом изградњом Цркве. То омогућава Помесној Цркви да заиста буде Помесна и истинска Црква. То јој омогућава да се изрази, да створи своје сопствене текстове и изнова пресади Истину у ново поље, у нову културну средину, у одређену цивилизацију и одређено друштво»⁵³.

Конечно, питање језика важно је не само за изграђивање Цркве, него и за државу: «могло би се рећи да су словенско

језичко питање“ и шире постављено схватање Вавилонске куле — учествовали делимично и у настанку свести о положају Српске земље у склопу византијског погледа на хијерархију држава»⁵⁴.

6. Још једно веома поље на ком је језик одиграо битну улогу у Цркви јесу *јереси* [в. и тачку 10. у претходној целини]. Најпре — одбрана од њих. Наиме, неправилно формулисани догмати доводе до различитих врста јереси, које су некада широко узимале маха и чиниле штету Цркви. Због њих су писани читави есеји у одбрану појединих речи употребљених у догматским формулама. Тако нпр. Св. Василије Велики најпре пише текст о придевима, оповргавајући Евномијеву јерес, а затим пише текст о предлозима, против Аецијеве јереси [в. Св. 5: 5]. Тиме је богаћена како теологија, тако и теорија језика (па, на неки начин, и књижевност). Пажња која је указивана употреби речи у догматима била је тако велика, да су учесници Васељенских сабора, полемишући о томе да ли да прихвате ову или ону реч, употребљавали „огроман напор“⁵⁵ и прибегавали дуготрајној молитви. Од како је установљена, Црква је била у опасности од јереси и погрешног тумачења вере⁵⁶. Она је «претрпела многе буре и учинила је све да би усагласила ставове својих богослова у неким језичким формулацијама на којима и данас инсистира»⁵⁷.

Карактеристичан је пример везан за двоумљење између две формуле: «у две природе» и «од две природе», које је било на четвртном Васељенском сабору. Наиме, епископи су тада ставили, поред моштију мученице Ефимије, две хартије са овим два формулама које су заступали чланови Сабора и видели су да је друга формула била бачена поред моштију, а прва је остала на свом месту. Одобрена је, наравно, прва⁵⁸. Исто тако, на пример, Евномије је «учио да је Бог створио не само сва створења, него и њихова имена» Он је, такође, тврдио «да људи у сарадњи са Богом стварају имена»⁵⁹. Затим, у другој половини IV века, у Цркви је дошло до проблема око (не)прихватања формулације «једна суштина, три ипостаси», те је један део Цркве користио термин «лице» уместо «ипостас». На крају, после разних расправа, дошло се до закључка да разлика у речима не значи разлику у вери у том конкретном случају⁶⁰.

Због изразитијег разликовања од јеретичких учења, понекад се у Цркви јављала потреба да се неке формулације промене у одређеним својим деловима. Тако је, на пример, све до IV века, тачније до св. Василија Великог «иако не једина али најчешће употребљавана формула Тројичне доксологије»⁶¹ била: „Слава Оцу кроз Сина у Светоме Духу“. Овај и овакав домостројни поредак Божанског Тројичног јављања и делања: „од Оца кроз Сина у Духу Светоме“, и формула која то изражава поменутиим возгласом (=доксологијом), сасвим је библијска и умесна је, те и њена

литургијска употреба била је сасвим легална и православна. Проблем је, међутим, настао онда када је аномејац⁶² Евномије почео да из те лексичке формулације извучи теолошку онтологију, тј. да овај у формули изражен икономјски, мисијски поредак Лица Свете Тројице преноси и на само вечно биће и унутрашњи живот Тројице, а то је значило умањење и деградацију Сина и Духа⁶³.

Стога се од тада искључиво изговара „Слава Оцу и Сину и Светоме Духу“».

Свакако да је Црква у својим одговорима који су имали задатак да оповргну разна јеретичка схватања, морала имати многа разматрања о језику, његовој природи, суштини, пореклу и сл.⁶⁴

До сада је био описиван утицај јеретичких учења о језику на Цркву у позитивном смислу. Међутим, имамо и обрнут правац утицаја кад су у питању јереси. Наиме, због неразумљивог богослужбеног језика (мада би овде првенствени и дубљи разлог, свакако, било другачије схватање и интерпретирање вере много више него неразумљиви богослужбени језик), дешавало се да људи напуштају Православље и прелазе у јерес. О томе нам говоре и многи аргументи везани за предност секташа који имају богослужење на говорном, разумљивом језику, а који су били доста актуелни код нас и код Руса у првој половини XX века, док касније постепено губе значај. Најпре су, због потребе за разумљивим језиком, широко прихваћени богумили и учење које су они ширили, јер су «њихове молитве, поука и проповеди биле на народном језику»⁶⁵. Народ је прихватао богумиле и због тога што су се они служили глагољцом, која је једно време била симбол народног и различитог од онога чега се држала званична Црква⁶⁶. Затим имамо и прелазак у унију, такође због богослужења на разумљивом језику⁶⁷. Исто тако, великим делом због богослужбеног језика, дошло је до поделе верног народа, у XIX в. на тзв. патријаршисте, који су користили искључиво грчки богослужбени језик, и егзархисте, који су употребљавали словенски језик у богослужењу, али су сматрани расколницима, јер нису били признати од званичне Цркве⁶⁸ и т. д.

7. У вези са борбама око овог или оног богослужбеног језика имамо у Цркви појаву својеврсног *друштвеног протеста, револта због језика*. Ова појава је посебно карактеристична за Римокатоличку цркву. Тако на пример, у 11. веку у чешком Сазавском манастиру још се служило у цркви на словенском језику и ту су се чувале словенске књиге. Међутим, то није одговарало приврженицима латинског језика и они су крајем XI века све те књиге варварски уништили⁶⁹. Сличну појаву имамо и у Хрватској у X веку, када је у Сплиту помесни црквени сабор одлучио да се забрани богослужење на словенском језику. Одлука је поновљена

на истом сабору, више од једног века касније (1068. године, док је први сабор био 928. године). Тадашњи папа Александар II (1061–1073) је потврдио одлуку овог сабора, међутим, када је касније посетио Задар, хрватски народ је приредио демонстрације, при чему је «јавно певао духовне песме на црквенословенском језику»⁷⁰, ставивши до знања папи да не жели да се потчини овој наредби⁷¹. Познато је да су се Хрвати касније изборили за словенско богослужење и да су најдуже задржали тај свој језик у богослужбеној употреби.

После Другог ватиканског концила, нама најпознатија побуна одразила се у тзв. Лефевровом расколу (названог према његовом вођи, кардиналу Лефевру), чији заступници никако нису хтели да се одрекну латинског богослужбеног језика и других богослужбених елемената укинutih реформом на овом концилу⁷².

Што се тиче Православне Цркве, револт због језика могао је постојати само (а и постојао је, као у већ наведеном примеру из времена фанариота) управо из обрнутог разлога: да се укине неразумљив и уведе разумљив језик у богослужење (у нашем примеру, уместо грчког, словенски). Јер, Православна Црква је одувек имала став да народу треба да се проповеда на његовом сопственом језику, као и да су дозвољена богослужења на том језику, за разлику од Римокатоличке цркве и њене везаности за латински богослужбени језик дуже време.

Навешћемо још неке примере из историје у којима је језик био један од фактора проузроковања разних немира и протеста, како оних који нису прелазили границе Цркве и решавали су се само у оквиру ње, тако и оних који су задобили шире размере, претворивши се у немир на нивоу целе државе и друштва. Историја Руске Православне Цркве богата је таквим примерима. Познате реформе патријарха Никона⁷³, које су укључивале редакцију богослужбених књига, а тиме, донекле, и промену богослужбеног језика, изазвале су немире који трају и данас — најјаче изражене у облику староверског раскола⁷⁴, чији чланови нису прихватили нове књиге, него су задржали старе и користе их и сада⁷⁵. Прихватање је било скопчано са немалим тешкоћама, што показује пример Соловјецког манастира. Наиме, када су у овај манастир стигле новоисправљене књиге (1657. године), оне су дуго стајале неупотребљене, да би, 8. јуна 1658. године на манастирском сабору и званично било одлучено да се не прихвате, већ да се богослужења савршавају уз коришћење старих богослужбених књига. Тек почетком 1663. године, настојањем једног архимандрита учињен је покушај уношења нових књига у употребу. Међутим, монаси Соловјецког манастира су одбили да то учине и 1668. године неколико патријараха је потписало грамату којом су ови «бунтовници» предати анатема због неприхватања

исправљених књига. Касније је, по царској наредби, послана и војска да заведе ред, али није успела у томе одмах, већ је, јуна 1668. године, започео осмогодишњи манастирски «затвор»: непокорни су се затворили у зидове манастира, док је мањина несагласних с њима — напустила манастир. Након осам година, војска је успела да заузме манастир, јер су га, у међувремену, многи монаси напустили, те је тада у њему било свега шездесет три човека⁷⁶. Дакле, било је потребно готово пуних двадесет година да редиговане књиге у овом манастиру уђу у употребу!

Затим, кад је у питању превођење Светог Писма са црквенословенског на руски језик, у Русији је избила читава побуна, чак устанак против превода и једно дубоко неповерење код појединих према руском језику⁷⁷.

Пример како побуна због превода може да доведе чак и до људских жртава имамо у Грчкој 1901. године, када је Нови Завет превео на новогрчки разговорни варијетет (димотики) писац А. Палис. Поред осталих жртава, тада је страдао и митрополит Атински Прокопије⁷⁸.

И у Српској Православној Цркви су догађаји у вези са језиком доводили до разних немира. После велике сеобе Срба, на пример, Срби у Угарској били су у опасности да напусте Православну веру и пређу у унију, јер су језуити покушавали да их задобију помоћу црквених књига, штампаних ћирилицом на српском језику (ово је био и један од разлога зашто се прешло на рускоцрквенословенски језик; наиме, Срби су могли имати поверења само у књиге штампане у Русији, и њих су и прихватили)⁷⁹. У борби за образовање «грчког царства» (неојелинизам), Грцима је сметало словенско становништво и словенски богослужбени језик⁸⁰, тако да «нови грчки епископи одмах избаце из цркве словенске књиге и словенско богослужење и заведу грчке књиге и грчко богослужење. Услед тога, по црквама више главе светаца почеше Грци брисати и премазивати словенске натписе и замењивати их грчким натписима. Словенске књиге, пак, спаљиваху и уништаваху у намери да се утре сваки траг славизму, те да се православни Срби јелинизирају»⁸¹.

Познато је да се народ приклањао и хитао оним свештеницима који су служили на њима разумљивом језику (уп. већ помињани случај у Хрватској, затим преласке народа у унију, међу богумиле, па чак и преласке у мухамеданство само због неразумљивог богослужења у Православној Цркви итд.). Још на самом почетку догодило се да, «на глас да постоји служба и на словенском језику, пређоше у хришћанство сви Словени незнабошци»⁸², а словенски мисионари «словенском речју и словенском службом омилише народу веру Христову»⁸³.

У првој половини XVI века «српски народ а са њиме свештеници и владике <...> нису хтели, по цену живота, да се

потчине Охриду и да приме богослужбени грчки језик», те су водили борбу против потчињавања Охриду⁸⁴.

Правци утицаја

Већ из ових неколико набројаних начина утицаја језика на Цркву видимо да су правца утицаја два, и то супротна по својим, да кажемо, последицама.

1. С једне стране, *језик јача Цркву*, јер је веома јако средство које помаже стварању националних Цркава и њиховог утврђивања, утичући на свест о припадности једној језичкој заједници, што, опет, утиче на рађање или подстицање свести о (у овом случају) верској припадности⁸⁵. Затим, језиком се саопштавају истине вере — било теолошким (богословским), било богослужбеним (литургијским)⁸⁶ — и на тај начин се и људи утврђују у вери, што значи да ојачава сама Црква. Посебно када је у овој својој функцији, за језик је веома битна разумљивост. Коначно, да није речи, односно језика, не би било средства које доводи до Христа, а то средство је првенствено молитва и проповед. Истина, постоји и молитва која се не вербализује, а то је осећај Божијег присуства у души, када чак нема ни потребе за речима, јер је овај осећај више него довољан. Међутим, пошто се он даје реткима, вербализована молитва нам се показује као веома битна, и то нарочито на почетку нашег општења са Богом.

«Реч и молитва су средства која доводе Христа, јер оне повезују мисао оних који их изговарају или их слушају са Христом, и преко те мисли они се сами повезују са њим. У том смислу баш у срцима оних који се моле присутан је и делотворан Христос Својим Духом Светим (Рим.8, 26), као и у срцима оних који проповедају Христа (Мт.10,20; Дела 4,8; 4,31). То је због тога што човек доживљава у току молитве и проповедања пуног вере у спасоносну Христову силу, потпуно отварање и предавање Христу и сву слабашност сопственог бића осећа по самом себи, као и чврстину и поуздање које му долазе од Оног којем се моли и о којем говори или се говори»⁸⁷.

Такође, језик је неопходан да би уопште дошло до упознавања са Богом и вером уопште, а и касније је веома битан за молитву.

«Реч коју проповеда свештеник јесте прво средство којим се остварује Христово присуство. Због тога је прво проповедао Петар и Филип, па тек после ганутим срцем слушаоци су тражили да се крсте⁸⁸. <...> Виша степеница пак речи коју свештеник проповеда јесу разне његове молитве за верне, као молитве којима се тражи од Бога благослов и освећење верних или њихове животне средине у различитим ситуацијама. Оне још чине више Христа присутнијим и делотворнијим и то присуство или обнавља или учвршћује здравље верних, помаже им у њиховим невољама и појачава у њима духовни живот»⁸⁹.

Јачањем, пак, духовног живота верних, јача се и Црква, коју верни и сачињавају. Као што се мисао уопште помоћу језика и трајно чува, и саопштава и језиком остварује⁹⁰, тако и молитва постоји и опстаје захваљујући језику.

2. С друге стране *језик не јача Цркву*, управо утиче чак на њено слабљење:

- када је неразумљив, те тако на неки начин «тера» народ од Цркве, пошто људима неразумљива богослужења постају досадна, те одлазе тамо где има разумљиво богослужење и сл., о чему је већ било речи;
- када постане елемент подвојености и сукоба у Цркви, на шта смо такође већ указали кроз поједине примере из историје (посебно у Римокатоличкој цркви, затим на нашим теренима, најизраженије кроз поделу на егзархисте и патријаршисте итд.);
- када постане елемент (а ово је много чешћи случај на пољу политике) помоћу кога се народ лаже и заводи, у овом случају, када се, на пример, користе лажни аргументи док се говори о Богу и вери, а то није редак случај, посебно у време владавине идеологије чије учење је противно Цркви и, најзад;
- када га користимо у неодговарајућим приликама, када се то од нас не тражи, када по сваку цену хоћемо нешто некоме да наметнемо (уп. познату секташку наметљивост) и сл.

Закључак

На крају, након што смо навели најбитније појаве у језику и у Цркви које су изазване међусобним утицајима једног и другог кроз историју, осврћемо се на значај изучавања односа између нејезичке појаве — Цркве и језичких појава, којим и закључујемо ово излагање.

С једне стране, потребно је да Црква има у виду важност језика, неоспорну током њеног вишевековног постојања, како би успешније остваривала своју мисију (која је без језика немогућа) користећи се искуствима из прошлости и избегавајући да понови оно што је било негативно.

С друге стране, познавајући значај који је Црква одиграла у набројаним (али и неким другим) појавама које се тичу језика, лингвистика може ширити и продубљивати поље својих истраживања, нарочито у појединим својим поддисциплинама.

Литература

1. *Бајић Р., Кончаревић К.* Рецепција црквенословенског језика у српској говорној и социокултурној средини: савремено стање и импликације за језичку политику Цркве. Црквене студије.— Ниш, 2005.— бр. 2.— С. 363–378.

2. *Балашов Н.* На пути к литургическому возрождению.— М., 2001.
3. *Бодуен де Куртене Ж.* Лингвистички списи.— Нови Сад, 1988.
4. *Бугарски Р.* Језик у друштву.— Београд, 1996.
5. *Василије Велики.* О Светом Духу. Источник.— Београд, 1997.— 21.— С. 5–16.
6. *Веселиновић Р.* Историја СПЦ са народном историјом. Уџбеник за 5. разред српских православних богословија, књига 2 (1766–1945).— Београд, 1966.
7. *Влачић Љ.* За српски богослужбени језик. Нови источник.— Београд, 1935.— II.— 10 / 11.— С. 311–316.
8. *Вукашиновић В.* Литургијска обнова у XX веку.— Вршац, 2001.
9. *Горзд Чешки.* Судбина словенског богослужења у Великој Моравској. — Теолошки погледи.— Београд, 1989.— 1–2, С. 112–118.
10. *Горшков А. И.* Старославјанский язык.— М., 1963.
11. *Дакић В.* Богослужбени језик СПЦ. Гласник српске патријаршије.— Београд, 1932.— 38 / 39.— С. 603–605.
12. *Дакић В.* Богослужбени језик СПЦ. Гласник српске патријаршије XIV.— Београд, 1933.— 11.— С. 173–174; 14, С. 221–224; 19, С. 301–303.
13. *Јефтић А.* Христос алфа и омега.— Врњачка Бања, 2000.
14. *Кончаревић К.* Проблеми опште лингвистике у светлости православне теологије. — Богословље.— Београд, 2002.— 1.— С. 95–109.
15. *Кончаревић К., Бајић Р.* О неким лингвистичко–комуниколошким аспектима литургије, Богословље.— Београд, 2003, 1–2.— С. 41–74.
16. *Кристал Д.* Енциклопедијски речник модерне лингвистике.— Београд, 1995.
17. *Логачев К. И.* Кирилло-Методиевские переводы у южных и восточных славян.— Л., 1988.
18. *Марјановић Ч.* Историја Српске цркве.— Београд, 2001.
19. *Медаковић М.* Молимо се Богу на свом српском језику. Православни браник.— Загреб, 1938.— I.— 5, С. 7–8.
20. *Милаш Н.* Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља.— Београд, 1985.— С. 311–370.
21. *Милидраговић М.* Стара руска књижевност. Додир и везе са средњовјековном књижевношћу наших народа. Сарајево 1970.
22. *Муравьев А.* «Священный» язык в историко-церковной перспективе // Каверин Н. (ред.): Богослужбный язык Русской Церкви. История. Попытки реформации.— М., 1999.— С. 238–247.
23. *Пападопулос С.* Теологија и језик.— Србиње-Београд-Ваљево-Минхен, 1998.

24. Папатамасију А. Језик света / језик Цркве. Авантура споразумевања или сукоб. Видослов.— Требиње, 2002.— 1.— С. 67–74.
25. Поповић В. Црква и језик. Теолошки погледи.— Београд, 1968.— I, С. 19–30.
26. Поповић Ј. Житија Светих за јануар.— Београд, 1972.— С. 687–698.
27. Поповић Ј. Житија Светих за мај.— Београд, 1974.— С. 243–284.
28. Поповић Р. Православна Црква данас. Годишњак.— Србиње, 2002, С. 181–187.
29. Православный церковный календарь 2003. Изд. Спасо-Преображенский Соловецкий ставропигиальный мужской монастырь.— М., 2002.
30. Радовановић М. Социоллингвистика. Нови Сад 1986.
31. Станилоје М. Духовност и заједница у православној Литургији.— Београд, 1992.— С. 94–121.
32. Таталовић Д. — приређивач: Равноапостолни Светитељ XX века. Свети Николај, просветитиелъ Јапана.— Кула, 2002.
33. Трифуновић Ђ. Стара српска књижевност. Основе.— Београд, 1994.— С. 87–141 и стр. 145–179.
34. Трифуновић Ђ. Хришћанска слика света — остварење — перспективе. Разговор у редакцији. Источник.— Београд, 2000, 35–36, С. 30–47.
35. Успенский Б. А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.).— М., 1994.
36. Флоровски Г. Путеви руског богословља.— Подгорица 1997.
37. Хам Ј. Старославенска граматика.— Загреб, 1970.
38. Эдельштейн Ю. М. Проблемы языка в памятниках патристики. У: История лингвистических учений. Средневековая Европа.— Л., 1985, С. 157–207.

Примечания

- ¹ Бугарски Р. Језик у друштву.— Београд, 1996. — С. 201.
- ² Радовановић М. Социоллингвистика.— Нови Сад, 1986. — С. 128–129.
- ³ Папатамасију А. Језик света / језик Цркве. Авантура споразумевања или сукоб. Видослов.— Требиње, 2002, 1. — С. 68.
- ⁴ Поповић Р. Православна Црква данас. Годишњак, Србиње, 2002.— С. 182–183.
- ⁵ Мисионару Јапану био је свештеник, а потом и владика Руске Православне Цркве, Николај Касаткин, чије се заслуге у мисионарењу сматрају непроцењивима, а њега самог РПЦ је прибројала лику Светих (равноапостолних) 1970. године. На превођењу богослужбених књига на јапански језик овај Светитељ радио је последњих тридесет година свог живота, сваког дана по четири сата, с таквом равншошћу коју потврђују његове сопствене речи: «Кад би се и небо провалило, ја немам права оставити рад на превођењу» [в. Таталовић 2002, 27–28].
- ⁶ Таталовић Д. Приређивач: Равноапостолни Светитељ XX века. Свети Николај, просветитиелъ Јапана.— Кула, 2002. — С. 13–36.

- ⁷ Папатаманасију А. Ор. cit. — С. 68.
- ⁸ Флоровски Г. Путеви руског богословља.— Подгорица, 1997. — С. 19–20.
- ⁹ Трифуновић Ђ. Стара српска књижевност. Основе.— Београд, 1994. — С. 33–130.
- ¹⁰ Пападопулос С. Теологија и језик.— Србиње–Београд–Ваљево–Минхен, 1998. — С. 23.
- ¹¹ Ibid. — С. 96.
- ¹² Ibid. — С. 58.
- ¹³ Успенский Б. А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.).— М., 1994. — С. 10.
- ¹⁴ Милидраговић М. Стара руска књижевност. Додир и везе са средњовековном књижевношћу наших народа.— Сарајево, 1970. — С. 40.
- ¹⁵ Логачев К. И. Кирилло–Мефодиевские переводы у южных и восточных славян.— Л., 1988. — С. 4.
- ¹⁶ Ibid. — С. 5.
- ¹⁷ Милидраговић М. Указ соч. — С. 51.
- ¹⁸ Эдельштейн Ю. М. Проблемы языка в памятниках патристики. У: История лингвистических учений. Средневековая Европа.— Л., 1985.— С. 160–161.
- ¹⁹ Ibid. — С. 157.
- ²⁰ Управо у освит средњег века почиње преврат у погледима на језике који се на земљи говоре захваљујући првобитном хришћанству. Под лозинком «нека сваки језик исповеда Бога» почело се са превођењем Библије на различите језике, а проповедници су се трудили да науче језике народа које су преобраћали у хришћанство [Бодуен де Куртене 1988, 170].
- ²¹ Ibid. — С. 178.
- ²² Ibid. — С. 182–183. Ова тема је детаљно обрађена у: *Кончаревић* 2002.
- ²³ О очувању језика (language maintenance) и замени језика (language shift) в. *Бајић-Кончаревић* 2005, 364–365 и *литературу* тамо.
- ²⁴ Дакић В. Богослужбени језик СПЦ. Гласник српске патријаршије.— Београд, 1932.— 38 / 39. — С. 603–605. О овоме в. и *Милаш Н.* Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља.— Београд, 1985. — С. 257.
- ²⁵ Поповић Ј. Житија Светих за мај.— Београд, 1974, С. 243–284.
- ²⁶ *Милаш Н.* Ор. cit. — С. 317.
- ²⁷ *Дакић В.* Богослужбени језик СПЦ. Гласник српске патријаршије XIV.— Београд, 1933, 11; *Кончаревић К.* Проблеми опште лингвистике у светлости православне теологије. — Богословље.— Београд, 2002, 1. — С. 221.
- ²⁸ *Милаш Н.* Ор. cit. — С. 317.
- ²⁹ *Дакић В.* Ор. cit., 1933; *Кончаревић К.* Ор. cit. — С. 224.
- ³⁰ *Муравьев А.* «Священный» язык в историко-церковной перспективе // Каверин Н. (ред.): Богослужбennyй язык Русской Церкви. История. Попытки реформации.— М., 1999. — С. 245. Невезано за искључиво богослужбену употребу, имамо појаву повратка на старе језике и покушаје њиховог обнављања и у западним земљама [в. нпр. случај келтских језика, Кристал, 1995, 303].
- ³¹ Успенский Б. А. Ор. cit. — С. 12.
- ³² Флоровски Г. Ор. cit. — С. 6.
- ³³ Поповић В. Црква и језик. Теолошки погледи.— Београд, 1968, I. — С.
- ³⁴ *Милаш Н.* Ор. cit. — С.323–326; *Марјановић Ч.* Историја Српске цркве.— Београд, 2001. — С. 26, 40.
- ³⁵ *Дакић В.* Ор. cit., 1933. — С. 173.
- ³⁶ *Трифунуовић Ђ.* Хришћанска слика света — остварење — перспективе. Разговор у редакцији. Источник.— Београд, 2000. — С. 31.
- ³⁷ Фанариоти су били грчки епископи који су, после укидања и припајања обновљене Пење патријаршије Васељенској патријаршији у Цариграду (1766. године), наследили на нашим епархијама по Србији, Босни, Херцеговини и Македонији Србе епископе, који су морали напустити своје епархије. Известан број тих Грка био је пореклом из Фанара, једне градске четврти у Цариграду,

- по којој су сви Грци епископи названи фанариотима, без обзира да ли су били пореклом отуда или не [в. *Марјановић* 2001, 56–57].
- ³⁸ *Марјановић Ч.* Историја Српске цркве.— Београд, 2001. — С. 201–203, 212–214, 260–263; *Веселиновић Р.* Историја СПЦ са народном историјом. Уџбеник за 5. разред српских православних богословија, књига 2 (1766–1945). Београд 1966. — С. 57.
- ³⁹ *Марјановић Ч.* *Op. cit.* — С. 315–316.
- ⁴⁰ В. нпр. о борби Хрвата за богослужење на словенском језику, у: *Хам Ј.* Старославенска граматика.— Загреб, 1970.— С. 35.
- ⁴¹ В. нпр. о борби Хрвата за богослужење на словенском језику, у: *Милаш Н.* Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља.— Београд, 1985. — С. 355; *Дакић В.* *Op. cit.*, 1933; *Кончаревић К.* Указ соч. — С. 224; *Поповић Ј.* *Op. cit.*, 1974. — С. 276.
- ⁴² *Милаш Н.* Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља.— Београд, 1985. — С. 350.
- ⁴³ *Дакић В.* *Op. cit.*, 1933; *Кончаревић К.* *Op. cit.* — С. 224.
- ⁴⁴ *Поповић Ј.* *Op. cit.*, 1974. — С. 279–280; *Милаш Н.* *Op. cit.* — С. 330.
- ⁴⁵ Ијопаторцима су називане присталице ијопаторске јереси, која се састојала у погрешном учењу о томе да Свети Дух исходи и од Оца и од Сина (наспрот православном учењу да исходи само од Оца).
- ⁴⁶ *Ibid.* — С. 361.
- ⁴⁷ *Поповић Ј.* Житија Светих за јануар.— Београд, 1972. — С. 687–698.
- ⁴⁸ *Вукашиновић В.* Литургијска обнова у XX веку.— Вршац, 2001. — С. 8.
- ⁴⁹ *Ibid.* — С. 35.
- ⁵⁰ *Влачић Љ.* За српски богослужбени језик. Нови источник.— Београд, 1935.— II.— 10 / 11. — С. 311–316.
- ⁵¹ *Медаковић М.* Молимо се Богу на свом српском језику. Православни браник.— Загреб, 1938.— I.— 5. — С. 7.
- ⁵² *Папатамасију А.* *Op. cit.* — С. 72.
- ⁵³ *Ibid.*
- ⁵⁴ *Трифунковић Ђ.* *Op. cit.*, 1994. — С. 157.
- ⁵⁵ *Поповић Ј.* *Op. cit.*, 1968. — С. 23.
- ⁵⁶ *Папатамасију А.* *Op. cit.* — С. 67.
- ⁵⁷ *Пападопулос С.* *Op. cit.* — С. 58.
- ⁵⁸ *Станилоје М.* Духовност и заједница у православној Литургији.— Београд, 1992.— С. 36.
- ⁵⁹ *Эдельштейн Ю. М.* Проблемы языка в памятниках патристики. У: История лингвистических учений. Средневековая Европа.— Л., 1985. — С. 191.
- ⁶⁰ *Пападопулос С.* *Op. cit.* — С. 51–52.
- ⁶¹ Тј. славословље, од грч. *βοή* «слава» и *λόγος* «реч, говор»
- ⁶² Припадник аномејске јереси, која представља један огранак најпознатије, аријанске јереси. Другачије се назива евномејска, управо по овом представнику и вођи, Евномију.
- ⁶³ *Јефтић А.* Христос алфа и омега.— Врњачка Бања, 2000. — С. 234.
- ⁶⁴ *Василије Велики.* О Светом Духу. Источник.— Београд, 1997.— 21.— С. 5–16.
- ⁶⁵ *Марјановић Ч.* *Op. cit.* — С. 53, 87.
- ⁶⁶ *Хам Ј.* Старославенска граматика.— Загреб, 1970. — С. 37–46.
- ⁶⁷ *Марјановић Ч.* *Op. cit.* — С. 222.
- ⁶⁸ *Марјановић Ч.* *Op. cit.* — С. 331–345.
- ⁶⁹ *Горшков А. И.* Старославянский язык.— М., 1963. — С. 13.
- ⁷⁰ *Горазд Чешки.* Судбина словенског богослужења у Великој Моравској. — Теолошки погледи.— Београд, 1989.— 1–2. — С. 117.
- ⁷¹ *Хам Ј.* *Op. cit.*; *Успенский Б. А.* *Op. cit.*
- ⁷² У новије време дошло је до покушаја поновног сједињавања присталица кардинала Лефевра са Римом [в. *Вукашиновић* 2001, 103–104], чиме је враћена

- могућност и поновног легалног коришћења латинског богослужбеног језика у Римокатоличкој цркви.
- 73 Патријарх Никон (световно име Никита Минов, 1605–1681) — седми по реду патријарх московски и све Русије, управљао Руском црквом од 1652. до 1666. Иницирао низ реформи у Руској цркви, од којих су најзначајније литургијска, усмерена на приближавање руске грчкој богослужбеној пракси, и ревидирање богослужбених књига. Његови потези наилазили су на снажан отпор једног дела свештенства и верних.
- 74 Староверци, старообредници (рус. старообрядцы, или Древлеправославная церковь) — руски свештеници и лаици који су, предвођени протополом Авакумом Петровичем Кондратјевом, одбили да прихвате реформе патријарха Никона. Касније се међу њима формирало више различитих црквених организација и праваца (основна подела је на поповце и беспоповце). Поузданих статистичких података о њиховој бројности данас нема; средином XIX в. број старовераца достигао је између 8,5 и 9,5 милиона, што је износило 10% укупног становништва Русије или 1/6 њеног православног становништва, да би се крајем XIX в. њихов број, по подацима Синода РПЦ, попео на 13 милиона. У погледу социјалног састава староверце су сачињавали углавном трговци, ситни индустријалци, занатлије, козаци (посебан војнички сталез) и сељаци. Основне тачке размимоилажења старовераца са званичном Црквом биле су: форма слагања прстију код крсног знамења, текст Символа вере (никео-цариградског), писање имена Исус, начин крштавања (обливањем или погружавањем), изглед крста, сугуба и трократна алилуја, стилови у иконописању и црквеној музици и т. д.
- 75 Поповић В. *Op. cit.*, 1968. — С. 39–86.
- 76 *Православный церковный календарь 2003.*— Изд. Спасо-Преображенский Соловецкий ставропигиальный мужской монастырь.— М., 2002. — С. 17–21.
- 77 Флоровски Г. *Op. cit.*— С. 180–185.
- 78 Балашов Н. На пути к литургическому возрождению.— М., 2001. — С. 47.
- 79 Дакић В. Богослужбени језик СПЦ. Гласник српске патријаршије XIV, Београд, 1933, 11; Медаковић М. Молимо се Богу на свом српском језику. Православни браник.— Загреб, 1938.— I, 5. — С. 301.
- 80 Марјановић Ч. *Op. cit.* — С. 196.
- 81 *Ibid.* — С. 201.
- 82 *Ibid.* — С. 26.
- 83 *Ibid.* — С. 40.
- 84 *Ibid.* — С. 166–167.
- 85 Радовановић М. *Op. cit.* — С. 129.
- 86 О подели језика Цркве уопште в. *Кончаревевић-Бајић*, 2003, 41–42.
- 87 Станилоје М. *Op. cit.* — С. 97.
- 88 Дела 2: 37–38; 8:35–36.
- 89 *Ibid.* — С. 97.
- 90 Радовановић М. Социолингвистика.— Нови Сад, 1986. — С. 130.

Кључеве слова	Кључне речи	Keywords
влияние	језик	directions of influence
внешняя история языка	правци утицаја	influence
направления влияния	спољашња историја језика	language
Православная Церковь	утицај	Orthodox Church
язык	Православна Црква	outer history of language

P. Bauč. Социолингвистическиј възглед на язык и Церковь

В статье описываются некоторые из событий из жизни Церкви (особенно православной), которые имели место вследствие употребления (или неупотребления) определённого языка. Таким образом, подчеркивается значение языка в жизни Церкви. Исследуется также влияние Церкви на язык.

Автор считает, что эти исследования являются важными как с точки зрения языка, так и Церкви. Сферу языкознания можно здесь расширить (особенно некоторые субдисциплины, например социолингвистику, социологию языка и социальную психологию языка). Церковь может в большей степени отдавать себе отчёт в значении языка для её социальной миссии и жизни вообще, учитывая некоторые события в прошлом, и стараясь не повторять ошибок.

P. Bajić. Социолингвистички поглед на језик и цркву

У раду се најпре наводе начини и резултати утицаја Цркве на неке појаве у језику и у вези са језиком, да би се затим размотриле и неке појаве и дешавања унутар Цркве која су изазвана језиком и језичким феноменима. На крају се укратко разграничавају правци и последице ових утицаја.

R. Bajić. Sociolinguistic View of Language and Church

In this paper we have studied some church events (mostly in the Orthodox Church) which were caused by using (or not using) certain language. In this way, we have tried to emphasize the importance of language in Church life. We have also examined the influence of Church on language (more precisely, its external history). We find this research very important for both language and Church. The scope of linguistics can be expanded (especially some sub-disciplines like sociolinguistics, sociology of language and social psychology of language). Church can better realize the importance of language for its mission and its life in general, bearing in mind some experiences from the past and trying not to repeat what proved to be negative.

